

1. Маркс К. Капитал / К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения, 2-е издание. Т. 24. – М.: Политиздат, 1974. – 648 с.

Нестеренко Олена Петрівна

к.е.н., доц., доцент кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АВСТРІЙСЬКА ШКОЛА ТА МАРКСИЗМ: БЕМ-БАВЕРК contra МАРКС

Остання третина XIX століття ознаменувалася виникненням двох впливових теоретичних систем, що визначили подальший рух економіко-теоретичного знання: соціально-економічного учення Карла Маркса та суб'єктивно-психологічної школи австрійського маржиналізму. Показово, що обидві теорії частково успадкували ідеї класичної школи політичної економії: Маркс в аспекті пріоритетного вивчення виробництва, теорії трудової вартості та ідеї об'єктивної обумовленості соціально-економічного розвитку, австрійці – шляхом визнання ціннісних настанов ліберальної економічної теорії і політики та ідей ринкової самоорганізації. Незважаючи на це, пошук спільних теоретико-методологічних підходів означених теорій заводить у глухий кут. Більш того, один із найпотужніших теоретиків австрійської школи Ойген фон Бем-Баверк надав неперевершений зразок критичного аналізу економічної системи Маркса, більшість з положень якого зберігають свою актуальність і донині.

Панує думка, що теоретичне протистояння з Марксом викладене Бем-Баверком переважно у праці «Теорія Карла Маркса та її критика» (1896, переклад 1897). Дослідження творчого доробку Бем-Баверка дозволяє стверджувати, що в усіх без винятку своїх працях учений розвінчував марксове економічне вчення. Нищівна критика, спрямована Бем-Баверком проти теорії додаткової вартості Карла Маркса та теорії

Економічна спадщина К. Маркса: погляд через призму століть

експлуатації, викладена вже у першому томі книги ученого «Капітал і відсоток» (1884, переклад 1909), а також у праці «Основи теорії цінності господарських благ» (1886, переклад 1903). Бем-Баверк висунув проти марксистського соціально-економічного вчення значну кількість аргументів, які відрізнялися різним ступенем переконливості наведених обґрунтувань.

Найперше, відповідно до суб'єктивної концепції цінності австрійської школи, Бем-Баверк категорично виступив проти трудової теорії вартості Маркса, методично розвінчуючи його філософські, методологічні та теоретичні підходи. Як безпосередній творець австрійського підходу про суб'єктивну цінність благ, яка є оцінкою, сформованою людиною і спроектованою нею на блага і дозволяє оцінити їх за важливістю для досягнення певної мети, послуговування трудовими витратами у якості передумови такого оцінювання учений спростовував. Він вказував, що ринкова оцінка (ціна) благ, які містять у собі велику кількість праці, може бути невисокою, якщо діючий суб'єкт згодом зрозуміє, що ці блага не надають користі для досягнення його мети. В інших випадках два блага, що втілюють рівну, однакову кількість праці, безсумнівно, можуть мати різну ринкову ціну, якщо відрізняються необхідні для їх виробництва періоди часу. Аргументація Бем-Баверка ґрунтувалась на власній ідеї про існування подовжених періодів виробництва і поширення так званих непрямих методів виробництва.

Інший аспект критичного аналізу – визнання того факту, що не всі економічні блага є продуктами праці. Природні ресурси рідкісні й корисні для досягнення людських цілей, а тому являють собою економічні блага, хоча й не є безпосереднім результатом праці. Маркс не пояснює, чому він заздалегідь виключив зі свого дослідження цю кількісно значущу частину благ, що мають мінову вартість. Абсолютно зрозуміло, що його поняття «товар» є значно вужчим, ніж поняття блага, що має мінову вартість. Це обмеження економічного дослідження товарами він декларує вже на початку першого тому «Капітала», ототожнюючи багатство суспільств, в яких панує капіталістичний спосіб виробництва з

величезним скупченням товарів. Бем-Баверк вважає це положення помилковим, адже дари природи, включаючи землю, становлять значну частину національного багатства.

Австрійський учений піддає сумніву й такий засадничий принцип марксової системи як рівноцінність обміну – припущення, що в обміні двох речей повинна виявлятися їх «рівність». Таке припущення здається йому не новим, відомим як мінімум від Аристотеля, нереальним і неправильним, адже в ситуації панування рівності й повної рівноваги не може статися ніякої зміни в попередньо існуючому стані спокою. Якщо ж товари обмінюються, змінюють своїх власників, то це швидше за все знак того, що має місце певна нерівність або перевага, яка й ініціює зміну. Вже сучасна Бем-Баверку політична економія вважала застарілим схоластично-теологічний погляд про еквівалентність обмінюваних вартостей. У більш широкому сенсі, на нашу думку, йдеться про несприйняття статичного підходу в економічних дослідженнях.

Ключовий аспект критики стосується дослідження категорії капіталу, адже незважаючи на використання цього поняття у назвах творів означених економістів, їхній підхід до вивчення сутності капіталу є діаметрально протилежним. Бем-Баверк вказує, що Маркс не має жодного уявлення про закон часової переваги (або ж свідомо ігнорує його існування) і про концепцію, згідно з якою за інших рівних умов теперішні блага завжди цінуються (оцінюються) вище (дорожче) майбутніх. Маркс, як прихильник теорії експлуатації, наполягає на тому, що грошова оплата праці робітника повинна дорівнювати усій вартості виробленої ним продукції, тоді як австрійський економіст наголошує, що така вимога вочевидь несправедлива, оскільки за таких умов робітники отримуватимуть за свій внесок у виробничий процес більше, ніж вони насправді заробили. Несправедливість і недоречність марксової вимоги, за Бем-Баверком, полягає у тому, що робітники зараз, в теперішній період, не можуть одержувати грошового еквіваленту повної вартості продукції, виробництво якої буде завершено тільки у віддаленому майбутньому, оскільки повні цикли виробництва благ ґрунтуються на періодах різної тривалості, впродовж яких частки праці та капіталу у кінцевому доході лише формуються.

Бем-Баверк вказує на два шляхи розв'язання цієї суперечності: або робітники погоджуються очікувати завершення повного виробничого циклу створення продукції і в результаті стануть повними власниками цієї продукції, або вони залишаться у статусі найманих працівників (як власне й відбувається) і будуть отримувати завчасно, до завершення процесу виробництва (авансом) поточну вартість кінцевої продукції – її кінцеву вартість, дисконтовану за ставкою відсотка. Таким чином, однією з основних відмінностей теорій Бем-Баверка та Маркса у технічній, аналітичній площині є питання про визнання/невизнання процесу дисконтування. Як відомо, сучасна економічна теорія і теорія фінансів вже більш ніж століття не дискутують на цю тему, однозначно визнаючи здобутки психологічної теорії відсотку Бем-Баверка як однієї з найперших «цеглин» у формуванні теорії дисконтування та сучасної фінансової теорії. Окрім того, з позицій загальнотеоретичних, підхід Маркса повністю нівелює значення суб'єктивних оцінок споживачів, впливу ринкового процесу ціноутворення, механізмів попиту і пропозиції.

Вдаючись до використання принципу *as if* («що, якби»), Бем-Баверк наголошував, що марксове положення про працю як про єдине джерело вартості навряд чи могло б стати результатом неупередженого й ненавмисного доведення, хоча й не сумнівався у тому, що Маркс по-справжньому був переконаний у своїх поглядах. На думку Бем-Баверка, якби справа стосувалася формування власних переконань і проведення дослідження з вільної, непартійної точки зору, для мислителя рангу Маркса, силу думки якого Бем-Баверк визнавав, було б неможливо від початку обрати такий помилковий і протиприродний шлях та припуститися усіх описаних логічних і методичних помилок.

Контраверсійне ставлення до марксової системи не перешкодило Бем-Баверку висловитися на користь використання об'єктивного методу в якості допоміжного інструмента дослідження, та визнати, що розумова конструкція – поняття вартості – надає додаткові можливості для вивчення господарських фактів. Разом із тим він рішуче відкинув (див. представлені аргументи) центральне положення про працю як

абсолютне джерело вартості, вказував на спірний хід доказів та необґрунтованість марксових висновків.

Теоретична система Маркса, на думку Бем-Баверка, має минуле і сьогодення, але не має довготривалого майбутнього, адже з усіх видів наукових систем він вважав найімовірніше приреченими на зникнення ті, які, подібно до марксової, побудовані на «порожній» діалектичній основі. Першочергове значення, на думку австрійського дослідника, завжди мають факти, фундаментальний зв'язок причин і дій (принцип першорядної ролі людської дії, діяльності «розгорне» в подальшому інший видатний австрієць – Людвіг фон Мізес) не слів і фраз, хоча спритна риторика й здатна якийсь час утримувати прихильників. Погляди Бем-Баверка на перспективи марксової теорії такі: Маркс посяде належне місце в історії соціальних наук, адже був геніальним мислителем, набув величезного впливу на думки і почуття кількох поколінь. Його «... своєрідна теоретична творчість являла собою майстерно задуманий, з незліченними поверхами думок, зведеними за допомогою казкової сили до комбінування, утримуваний за допомогою гідної здивування сили думки, але – **картковий будинок** (виділено нами – О.Н.)» [1, с. 236].

Питання історичного значення марксової теорії набули значної гостроти одразу після її виникнення. В сучасну постмодерну інформаційну епоху праця лише додає у цінності та ціні в царині теоретичних досліджень та практичної діяльності. В основі такого усвідомлення не лежить оцінювання трудовитрат з позицій обрахунку витраченого робочого часу – сучасне теоретичне осмислення ролі людини та її праці ґрунтується на засадах розуміння її креативного, створюючого потенціалу в усіх галузях життєдіяльності.

1. Бём-Баверк, Ойген. Критика теории Маркса. – Челябинск: Социум, 2002. – 283 с.

2. Бем-Баверк, Ойген. Избранные труды о ценности, проценте и капитале. – М.: Эксмо, 2009. – 912 с. (Антология экономической мысли).